

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΡΑΣΙΝΟ ΣΤΙΣ ΜΕΓΑΛΟΥΠΟΛΕΙΣ (ΑΣΤΙΚΟ ΠΡΑΣΙΝΟ)

Οι πρόγονοί μας ήταν από αμνημονεύτων χρόνων άνθρωποι των δασών. Εμείς είμαστε άνθρωποι των οικοδομικών τετραγώνων. Απ' αυτό και μόνο εξηγείται ήδη η ασυγκράτητη φυσική ορμή του κατοίκου της μεγαλούπολης προς τα έξω, στην ύπαιθρο, από το χωνευτήριο της σκόνης, της θάλασσας των σπιτιών, προς το πράσινο της ελεύθερης φύσης. Απ' αυτό εξηγείται ότι για τον αστό, που λαχταράει τη φύση, κάθε δένδρο, κάθε ελάχιστη νησίδα χορταριού, κάθε γλάστρα με λουλούδια είναι ιερή, και σύμφωνα μ' αυτό το γενικό λαϊκό αίσθημα, δεν θα επιτρεπόταν ούτε ένας θάμνος να θυσιαστεί στον βωμό μιας κατά τα άλλα επίσης τόσο αναγκαίας αστικής δόμησης, αλλά αντιθέτως θα έπρεπε επίσης να προστεθεί στο παλιό απόθεμα όσο το δυνατόν πιο πολύ πράσινο.

Αυτή την ψυχική διάθεση του κοινού εκφράζει η ίδρυση πολυάριθμων συλλόγων για την φροντίδα των κήπων στις μεγάλες πόλεις και σωματείων για την μέριμνα καλλιέργειας λουλουδιών, όπως και η γενική συμμετοχή σε διαλέξεις σχετικές μ' αυτό το αντικείμενο και στις πολυάριθμες, δημοφιλείς πράγματι ανθοκομικές εκθέσεις.

Στην Φρανκφούρτη δημιουργήθηκε στις αρχές της δεκαετίας του ενενήντα ένας σύλλογος για τον εξωραϊσμό των αστικών όψεων και αυτός εμφανίστηκε αμέσως στην δημοσιότητα με την προκήρυξη ενός διαγωνισμού για την "διακόσμηση των μπαλκονιών με λουλούδια". Αυτός ο διαγωνισμός επαναλήφθηκε ήδη το 1895 και έγινε πολλαπλώς αντικείμενο μίμησης αλλαχού, εμπλουτισμένος μάλιστα ακόμη και μέσω υποδιαίρεσης των ερωτημάτων σε διαγωνισμούς για γλάστρες, για παράθυρα κατοικιών κ.λ.π. Ό,τι σημαντικό σ' αυτό το πνεύμα έχει επιτελέσει το Αμβούργο, είναι γενικά αναγνωρισμένο και σχετικά μ' αυτό μπορούμε να παραπέμψουμε στο ζωηρά ενδιαφέρον κείμενο του Lichtwark: "Η λατρεία των λουλουδιών 1897".

Αλλά ό,τι είναι η διακόσμηση με λουλούδια για το εξωτερικό και το εσωτερικό του σπιτιού, αυτό είναι και οι κήποι, και οι συστάδες δένδρων και θάμνων για την πόλη. Εφ' όσον δε το προάστιο St. Gilles των Βρυξελλών προκύρηξε ένα βραβείο για την ωραιότερη έπαυλη της συνοικίας του των επαύλεων, ώστε να κεντρίσει την φιλοδοξία των ιδιοκτητών, γιατί δεν μπορεί κάποτε για τον ίδιο σκοπό να προκηρυχθεί επίσης ένα βραβείο για το ωραιότερο προκήπιο ενός δρόμου ή μιας πολεοδομικής περιοχής; Μια έξοχη ιδιαιτερότητα είναι εδώ, π.χ. οι εξαισίες καλλιέργειες τριανταφύλλων στα προκήπια του θερέτρου Baden στην Βιέννη. Όλα αυτά δεν επιδρούν θετικά βελτιώνοντας μόνο την υγεινή, αλλά πρέπει να εκτιμηθούν ιδιαιτέρως και από άποψη καλλιτεχνική. Εάν αφαιρέσει κανείς από μια αίθουσα υποδοχής ή από ένα κλιμακοστάσιο την διακόσμηση με λουλούδια, τότε αφαιρεί με μιας και από την αρχιτεκτονική, την τοιχογραφία, ακόμη και από τα χαλιά και τα έπιπλα ένα μεγάλο μέρος της αισθητικής τους επίδρασης. Η συνολική εντύπωση γίνεται στεγνή και μονότονη, διότι έχει χαθεί η ευεργετική αίσθηση αντίθεσης της αυστηρής τεχνητής μορφής προς την ελεύθερη φυσική μορφή. Έτσι συμβαίνει επίσης σε αδρές γραμμές και με τις αστικές εικόνες ωραίων πλατειών ή έξοχων δρόμων. Γι' αυτό μάλιστα και οι αρχιτέκτονες σπάνια παραλείπουν να τοποθετούν δένδρα και θάμνους στα προοπτικά σχέδια των μνημειακών κτηρίων τους, ενώ είναι γενικά συνηθισμένο σε καλλιτεχνικές και τεχνικές εκθέσεις, για την διακόσμηση των εκθεσιακών χώρων να παρέχει τις υπηρεσίες του ο διακοσμητής κήπων.

Μόνο στα γρήγορα θα αναφερόταν επίσης και ένα άλλο σημαντικό συστατικό στοιχείο του φυσικού τοπίου, το οποίο ο πολεοδόμος εξ ίσου δεν μπορεί να στερηθεί, αν θέλει να ζωντανέψει τα αστικά του τοπία και να ξεγελάσει ευχάριστα τους κατοίκους αυτών των συσσωρευμένων όγκων σπιτιών, για την θλίψη αυτής της αφύσικης μονοτονίας: το νερό. Τι θα ήταν ή Βενετία χωρίς νερό; Εάν είχε πραγματοποιηθεί η βάρβαρη πρόθεση, να μπαζωθούν τα κανάλια της, θα είχε καταχωνιασθεί και η καλλιτεχνική μεγαλοπρέπεια της Βενετίας που επιφέρει ψυχική ανάταση. Τι θα ήταν η Βουδαπέστη χωρίς τον Δούναβη, το Παρίσι χωρίς τον Σηκουάνα, το Αμβούργο χωρίς την μεγάλη Alster, η Koblenz, το Mainz, η Κολωνία κ.λ.π. χωρίς τον Ρήνο; Ακόμα και ο μικρός Pegnitz, πόσες εξαισίες δροσερές πολεοδομικές θέες δεν χαρίζει στην αξιοσέβαστη Νυρεμβέργη, από κοινού με τις μεγαλόπρεπες συστάδες δένδρων! Η προσθήκη νερού στο πράσινο της μεγαλούπολης βρήκε την αναγνώριση της υψηλής της σημασίας, ακόμη και με την εισαγωγή ενός, ήδη γενικώς συνηθισμένου, τεχνικού όρου της πολεοδομίας που καλείται "διακοσμητικό

νερό". Στην καλλιτεχνικώς ύψιστη όμως βαθμίδα μέχρι τώρα, έφθασε η χρήση του διακοσμητικού νερού ήδη στην αρχαία Ρώμη και, ακολουθώντας τα ίχνη της ρωμαϊκής αυτοκρατορικής εποχής, και στην Ρώμη των ύψιστου ύφους φιλότεχνων παπών της Αναγέννησης. Όποιος έχει δει την Fontana Trevi, δεν ξεχνά ποτέ πια στην ζωή του αυτή την ρωμαλέα αίσθηση, και το έντονο πάφλασμα της Aqua Paola προσφέρει πραγματικά μια ζωογόνα δροσιά. Σίγουρο είναι, ότι στην ανάμνηση της Ρώμης, οι αγωγοί του νερού και τα μνημειακά στόμιά τους, αποτελούν ένα ανεξίτηλο συστατικό στοιχείο.

Όλα αυτά δεν είναι όμως μόνο αισθητικώς πολύτιμα, αλλά και από καθαρά άποψη υγιεινής εντελώς απαραίτητα. Οι μεγαλύτερες ελεύθερες επιφάνειες των μεγαλουπόλεων, ιδιαίτερα όταν μοιάζουν να χρησιμοποιούνται ως συγκροτήματα κήπων, εξοπλισμένα επίσης με υδάτινες επιφάνειες και υδραγωγεία, είναι οι σαφώς απαραίτητες για την αναπνοή λεκάνες αέρα της μεγαλούπολης και επομένως σε απόλυτη αντιστοιχία λέγονται πνεύμονές της.

Ασφαλώς ένας μεγάλος όγκος πολυκατοικιών χρειάζεται τέτοιες διακοπές μέσω διάταξης εκτεταμένων ελεύθερων περιοχών αέρα, προπαντός από άποψη υγιεινής, αλλά επίσης όχι λιγότερο και για νοερή ψυχική ανάταση μέσω μιας αναζωογόνησης από ενδιάσπαρτες φυσικές εικόνες. Χωρίς αυτό το στήριγμα στην ελεύθερη φύση θα ήταν η πόλη μια αφόρητη φυλακή, και απ' αυτήν την άποψη, η κοινή γνώμη έχει δίκιο με την κρίση της: "Όσο πιο πολύ τόσο πιο καλά".

Δυστυχώς η πραγματοποίησή αυτής της αρχής έχει τα όριά της, όχι μόνο στα υπερβολικά αυξανόμενα έξοδα και στην αξία της οικοδομικής γης, ιδιαίτερα στο κέντρο των μεγάλων πόλεων, αλλά προπαντός στην απ' αυτό εξαρτώμενη χωρική επέκταση, η οποία τελικά ακόμη και με τα πιο σύγχρονα μέσα μεταφοράς δεν θα μπορούσε να υπερνικηθεί. Το Buenos Aires π. χ. είχε πριν από λίγα χρόνια με περίπου 600 000 κατοίκους την επιφάνεια του Βερολίνου, διότι περίπου το 95% των σπιτιών του δεν είχε κανέναν επάνω όροφο, ενώ αντίθετα είχε έναν, αν και μικρό μόνο, κήπο. Αυτό είναι πολύ ειδυλλιακό, θα μπορούσε μάλιστα να το πει κανείς "πομπηιακό", για μια ευρωπαϊκή όμως πόλη ακατάλληλο.

Επομένως η υποχρέωση του πολεοδόμου απέναντι σ' αυτό το ειδικό ζήτημα, είναι, να επιλέγει τις διάφορες διαρρυθμίσεις του έτσι, ώστε να επιτυγχάνει μία κατά το δυνατόν μεγαλύτερη, από πλευράς υγιεινής και αισθητικής, επιτυχία με συγχρόνως τις πιο ασήμαντες δαπάνες σε χρήματα και χώρο. Αυτή η θέση του ερωτήματος απαιτεί μια ακριβή στάθμιση κάθε μεμονωμένης μορφής χρησιμοποίησης του φυσικού τοπίου, του πράσινου στην μεγαλούπολη, ως προς

τα προτερήματα και τα μειονεκτήματα, και μάλιστα με προσεκτική αποφυγή των προκαταλήψεων, που ανήκουν ίσως στις παραδοσιακές συνήθειες. Σκοπός αυτών των γραμμών είναι να επιχειρηθεί αυτή η στάθμιση, να μπει επιτέλους αυτή η συζήτηση στο αυλάκι.

Ας ξεκινήσουμε αμέσως με την διαπίστωση μιας ακόμη γενικά αρκετά διαδεδομένης προκατάληψης.

Πριν από περίπου σαράντα χρόνια άνοιξε ο δρόμος για να γίνει γενικώς γνωστή η ήδη παλιότερη ανακάλυψη, ότι δηλαδή άνθρωποι και ζώα εισπνέουν οξυγόνο και εκπνέουν διοξείδιο του άνθρακα, ενώ αντιθέτως τα φυτά αποβάλλουν οξυγόνο και απορροφούν διοξείδιο του άνθρακα. Απ' αυτό φαινόταν να προκύπτει αναμφισβήτητα το γεγονός, ότι μέσω της εκπνοής του διοξειδίου του άνθρακα από πολλούς ανθρώπους, οι οποίοι ζούν στενά ο ένας κοντά στον άλλον, ιδιαίτερα σε αίθουσες συγκεντρώσεων, αίθουσες σχολείων κ.λ.π. συγκεντρώνεται το διοξείδιο του άνθρακα γύρω τους με τέτοιο τρόπο, ώστε θα έπρεπε να εμφανιστεί πραγματικός κίνδυνος ασφυξίας, ιδιαίτερα όταν δεν υπάρχουν φυτά πλούσια σε φύλλωμα σε ικανοποιητικό αριθμό, τα οποία θα απορροφούσαν πάλι ευχαρίστως αυτό το διοξείδιο του άνθρακα και στη θέση του θα απέβαλαν οξυγόνο. Προέκυψε ένας πραγματικός πανικός για το διοξείδιο του άνθρακα. Ας σκεφθεί όμως κανείς επίσης: ένας και μόνον άνθρωπος παράγει σε μια ώρα 35 m³ διοξειδίου του άνθρακα. Τρομερό!

Απο τις σχολικές αρχές δόθηκαν εντολές προς όλα τα δημοτικά σχολεία, οι οποίες επέβαλλαν την τοποθέτηση κατά το δυνατόν πολλών φυτών πλούσιων σε φύλλωμα στις τάξεις διδασκαλίας για την παραγωγή του αναγκαίου για τα κακόμοιρα παιδιά οξυγόνου και για την εξαφάνιση του περιττού διοξειδίου του άνθρακα.

Κάποιος λαίμαργος για οξυγόνο, ανάπνεε, όπως εξιστορεί ο Puchner, κάθε μέρα αρκετές ώρες ανάμεσα στις γλάστρες του. Αλλά στο αποκορύφωμα της λατρείας του οξυγόνου έφτασε η όλη κίνηση κυρίως με την ανακάλυψη του όζοντος και των επιδράσεών του στον ζωικό οργανισμό. Σε υποτιθέμενα πλούσια σε περιεκτικότητα όζοντος δασικά εδάφη, ανεγέρθηκαν θεραπευτήρια και κτίστηκαν ευάερα σπίτια· εφευρέθηκε επίσης η λάμπα του όζοντος. Η κοινότητα των αποκαλούμενων «ροφητών του όζοντος» μεγάλωνε καθημερινά.

Παράλληλα ακολούθησε η αυστηρή επιστημονική έρευνα αθόρυβα και απαρατήρητα τον δρόμο της. Αρχικά διεπίστωσε ο καθηγητής Ebermayer (Ανακοινώσεις γύρω από την περιεκτικότητα διοξειδίου του άνθρακα της ατμόσφαιρας του δάσους 1878), ότι ο αέρας σε ένα καλά κλεισμένο δασικό σύμπλεγμα το καλοκαίρι, είναι σχεδόν διπλάσιος σε περιεκτικότητα διοξειδίου του άνθρακα απ' ό,τι ο ελεύ-

θερος ατμοσφαιρικός αέρας, και μάλιστα λόγω ασθενέστερου εξαερισμού και συνεχούς νέας παραγωγής διοξειδίου του άνθρακα στην σπασισμένη στρώση φύλλων. Στο έργο του που εκδόθηκε το 1885, γύρω από την ποιότητα του αέρα του δάσους, ανακοινώνει επιπλέον ο Ebermayer, ότι οι διακυμάνσεις της περιεκτικότητας διοξειδίου του άνθρακα του αέρα, είναι πολύ μικρότερες απ' ό,τι πίστευε κανείς παλαιότερα, δηλαδή αυτές κυμαίνονται μόνο μεταξύ 0,025 έως 0,936 %. Με όσο πιο ευαίσθητα όργανα και όσο πιο μεγάλες ποσότητες αέρα έκανε κανείς τις έρευνες, τόσο πιο ασήμαντες εμφανίζονταν οι διαφορές. Οι έρευνες στο Παρίσι, στο Λονδίνο, στην Γενεύη, στο Παλέρμο, στο Manchester κ.λ.π. οδήγησαν με εκπληκτικό τρόπο στο ίδιο αποτέλεσμα. Ακόμη και στις μεγαλουπόλεις φτάνει η περιεκτικότητα του διοξειδίου του άνθρακα μόνο κατ' εξαίρεση το 0,035 %. Η περιεκτικότητα σε διοξείδιο του άνθρακα του αέρα του δάσους κυμαίνεται μεταξύ 0,026 και 0,036 %. Τους ίδιους ακριβώς αριθμούς απέδωσαν μετρήσεις στα ψηλά βουνά και στην ανοικτή θάλασσα: σε καθαρότατο αέρα της υπαίθρου 0,033 %. Η μέση περιεκτικότητα σε διοξείδιο του άνθρακα ανήλθε σύμφωνα με τις μετρήσεις διάφορων εκεί παρατηρητών, για το Rostock 0,029 %, για το Dieppe 0,0296 %, για το Aubin 0,0293%. για το Gembloux 0,0294%.

Ακριβώς έτσι έχει το πράγμα και για το οξυγόνο. Οι διακυμάνσεις της περιεκτικότητας του αέρα σε οξυγόνο, κινούνται σύμφωνα με τις μετρήσεις του U. Kreusler (Περί περιεκτικότητας του αέρα σε οξυγόνο 1885) μόνο μεταξύ 22,88 και 20,94 % και σύμφωνα με τον καθηγητή W. Hempel μεταξύ 20,877 και 20,971 %.

Η σύνθεση του αέρα πρέπει λοιπόν να θεωρηθεί σταθερή μέσα σε στενά όρια και η προς τούτο αναγκαία εξαιρετικά γρήγορη εξισορρόπηση στις μάζες του αέρα βασίζεται στην ισχυρή εξάπλωση των αερίων. Αυτό είναι το αποτέλεσμα της αυστηρής επιστημονικής έρευνας, έναντι του οποίου καταπίπτουν στο κενό όλες οι εσπευσμένες και, όπως φαίνεται, επίσης αβάσιμες υποθέσεις.

Όσον αφορά επίσης την κατά τα λοιπά καθαρότητα του αέρα του δάσους, οι έρευνες των A. Serafini και J. Arata (Έρευνες στην περιοχή της γεωργικής φυσικής XIV, Μόναχο) αποδεικνύουν, ότι στο εσωτερικό των δασών απαντώνται κάποτε περισσότερα βακτηρίδια και μικρόβια, απ' ό,τι έξω, διότι αυτά, υπό ορισμένες προϋποθέσεις τα καλλιεργεί το δάσος.

Όλη επομένως αυτή η ομάδα των δήθεν για την υγεία ευνοϊκών επιδράσεων των φυτεύσεων, εκπίπτει. Απομένει μόνο η επίδραση ενός συμπαθητικού μέσου, μια επίδραση που βασίζεται στην φαντασία, και αυτή δεν μπορεί βέβαια να αγνοηθεί, διότι είναι γνωστό το γεγο-

νός, ότι μέσω μιας απλής φαντασίας δεν μπορούν να θεραπευτούν μόνο οι λεγόμενοι κατά φαντασίαν ασθενείς, αλλά επίσης και πραγματικοί άρρωστοι.

Ο μελαγχολικός άνθρωπος της μεγαλούπολης είναι ένας τέτοιος, εν μέρει κατά φαντασία, εν μέρει πραγματικός άρρωστος. Υποφέρει από την λαχτάρα, από την νοσταλγία για την ελεύθερη φύση. Αυτή η αρρώστια, η οποία μπορεί να φτάσει μέχρι την χαλάρωση κάθε επιθυμίας για εργασία, δεν θεραπεύεται από ασυναίσθητη εισπνοή τόσων κυβικών μέτρων οξυγόνου ή όζοντος, αλλά από την θέα του πράσινου, από την παράσταση της προσφιλούς αγαπημένης μητέρας φύσης. Αυτό μπορεί και πρέπει να το υπολογίζει ο πολεοδόμος, και έτσι γίνεται επίσης και το πρόβλημά του επιλύσιμο. Διότι ενώ η απαίτηση να παράγουμε για κάθε αναπνέοντα πνεύμονα μερικά τετραγωνικά μέτρα επιφάνειας φυτικού φυλλώματος θα διέλυε κάθε πόλη σε μια απέραντη περιοχή επαύλεων, αρκεί τώρα η απλή παράσταση, η απλή θέα πράσινου φυλλώματος, ακόμη και του μεμονωμένου μόνο δένδρου, το οποίο με τα μεγάλα κλαδιά του κρέμεται πάνω από μια μάντρα κήπου και αναξωογονεί έναν ολόκληρο δρόμο, ή της μεγαλόκορμης φλαμουριάς σε μια παράμερη, ήσυχη γωνιά μιας πλατείας, πιθανώς κοντά σε μια κρήνη που το νερό της κελαρύζει, ή μιας χαμηλωμένης έκτασης με γρασιδί και λουλούδια μπροστά στις χωρίς κίνηση πτέρυγες ενός υπερέχοντος μνημειακού κτηρίου. Είναι σίγουρα γνωστό το γεγονός, ότι η φαντασία δεν χρειάζεται κανένα χονδροειδή σωρό εντυπώσεων, αλλά μόνο ερεθίσματα, μόνο σημεία εκκίνησης.

Επομένως το πολύ γόνιμο θέμα του μεμονωμένου δένδρου, που επιτυγχάνεται με ασήμαντα έξοδα και που στην σύγχρονη πολεοδομία έχει σχεδόν εξαφανιστεί, φαίνεται πάλι να είναι άξιο προσοχής.

Ποιός, απ' όλους όσους έχουν δει την Ρώμη, δεν θυμάται τον μεγάλο φοίνικα στο Lateran: ένα μοναχικό δένδρο, ορατό όμως από μακριά, εξυψώνεται στην όψη μέσα από ένα πλήθος δρόμων. Αυτός ο μοναδικός φοίνικας χαρακτηρίζει την Ρώμη ως νότια πόλη, διότι αυτός ο μοναδικός κορμός, κεντρίζει την φαντασία, το ίδιο όπως κι ένα ολόκληρο άλσος από φοίνικες. Αν φαντασθεί κανείς αυτόν τον μοναδικό φοίνικα να λείπει απ' όλες τις πολυάριθμες όψεις δρόμων, στις οποίες είναι ορατός, τότε υφίσταται η εντύπωση αυτών των αστικών εικόνων, δια μιας μια σημαντική απώλεια, όμοια με την διαφορά, σαν να έβλεπε κανείς μια πλατεία, άλλοτε με χαρούμενη λιακάδα, και άλλοτε με θολό καιρό και κακό φωτισμό. Το ίδιο πετυχαίνει για την πλατεία του και ο γνωστός πλάτανος των γενίτσαρων της Κωνσταντινούπολης, και παντού, όπου τα κειμήλια μιας

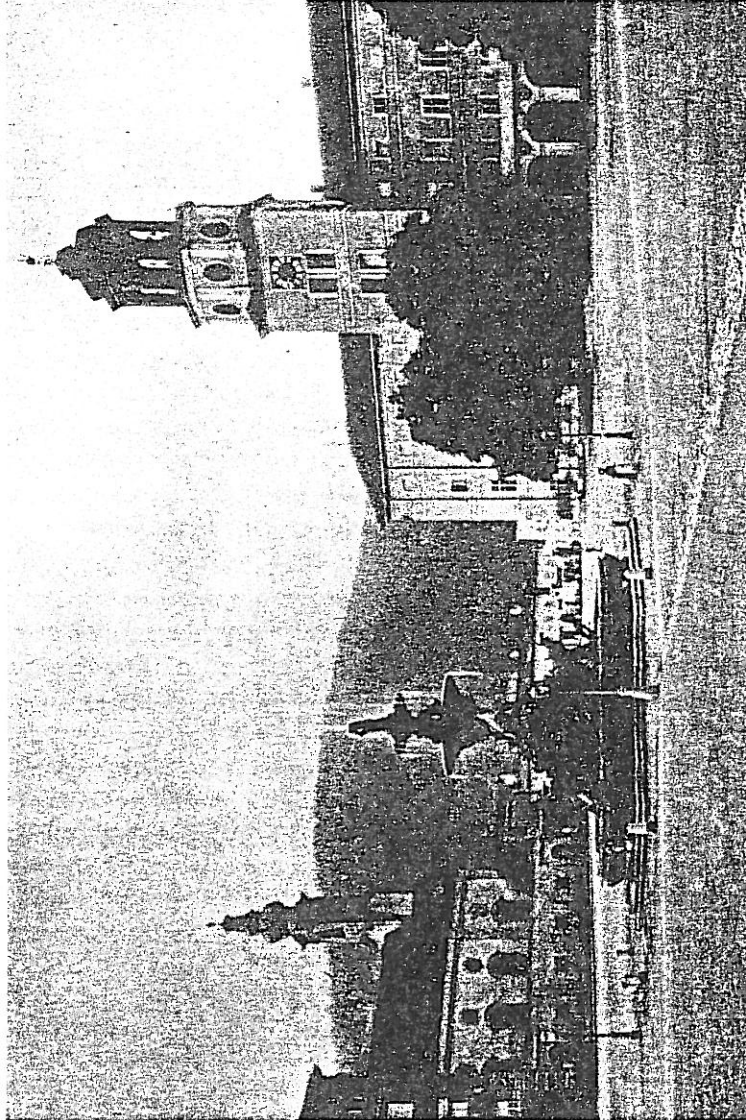
παλιάς πολεοδομικής ποίησης δεν έπεσαν ακόμη εντελώς θύματα του μαχαιριού του σύγχρονου γεωμέτρη, βρίσκει κανείς πλήθος παρόμοιων παραδειγμάτων. Εδώ έχει ακόμα διατηρηθεί μια παλιά καστανιά σε μια ήσυχη γωνιά δίπλα σε μια παλιά εκκλησία, εκεί έχει ακόμη παραμείνει από τον παλιό καιρό μια μεγάλη μελιά, η οποία κάποτε άφηνε την φυλλωσιά της να θροΐζει πάνω από ένα μικρό εξωκλήσι του χωριού, ή απλά πάνω απ' έναν Εσταυρωμένο του επαρχιακού δρόμου, καθώς τότε το συνεχώς αυξανόμενο πολεοδομικό τέρας που καταβροχθίζει την γη, δεν είχε ακόμη προωθήσει τις μάξες των σπιτιών του μέχρις εδώ. Ακόμη και η μεγάλη φλαμουριά του χωριού, ή εκείνη δίπλα στο μαγγανοπήγαδο της αυλής, έχει διατηρηθεί κατά τύχη εδώ κι εκεί στις μεγάλες πόλεις, ακόμη δε και ολόκληροι κήποι κυνηγιού, αγροτικά κτήματα ή αρχοντικά μέγαρα, έχουν διατηρηθεί από τις ήδη προ πολλού λησμονημένες εποχές, αφού η σημερινή μεγαλούπολη ήταν τότε ακόμη μια μικρή φωλιά που μόλις περιελάμβανε την έκταση του σημερινού κέντρου. Τέτοια υπολείμματα δένδρων, είναι επίσης κατάλοιπα της λαογραφίας, απομεινάκια της δημοτικής ποίησης, η οποία στην πραγματικότητα φώλιασε άφθονα στα κλαδιά τους, από την ποίηση της αυτοκρατορικής αυλής μέχρι και τις μέρες μας. Αλλά και την εικόνα επίσης αυτού του σημαντικού δένδρου την βλέπουμε σ' όλες τις εποχές, ξεκινώντας από την "Weltesche της Edda", μέχρι τα σκηνικά για τον "Feuerzauber" του Richard Wagner.

Είναι δύσκολο, να επιστρέψει κανείς ύστερα από συνειρμούς τόσο υψηλής ποιότητας, στην φτωχή πεζότητα ενός θέματος τοπογραφικού σχεδίου. Γιατί όμως φτάνει αυτή η αντίθεση μέχρι τα όρια της καρικατούρας, του γελοίου; Προφανώς, μόνο γι' αυτό, διότι μόλις πίσω μας έχουμε μια τάση των καιρών -και αυτή δεν έχει ξεπεραστεί ακόμη εντελώς- στην οποία αποσβέστηκε πράγματι σκόπιμα βιαίως κάθε τελευταία σπίθα ποίησης στην πολεοδομία. Μόνο η φαντασία είναι που μπορεί να εξυψώσει τα πιο καθημερινά πράγματα μέχρι τη θεϊκή σφαίρα. Το ελαιόδενδρο της Αθηνάς στην Ακρόπολη, ήταν μια απολύτως συνηθισμένη ελιά, όπως επίσης και όλες οι άλλες, η ποιητική όμως φαντασία την καθαγίασε, και αυτό το παιγνίδι της φαντασίας άρεσε πολύ στον λαό, διότι ο λαός δεν μπορεί να κάνει χωρίς την ποίηση και την φαντασία ως ψυχική τροφή, όπως ακριβώς και χωρίς το καθημερινό ψωμί. Εδώ έγκειται ακριβώς και η υψηλή σημασία του ποιητικού, του φανταστικού, ή όπως σήμερα λέγεται, του γραφικού στην πολεοδομία - μια σιωπηρή συγχρόνως ομολογία, ότι ο σύγχρονος κόσμος το πολύ να τολμήσει να φτάσει ως την πιο χαμηλή βαθμίδα του γραφικού στην πολεο-

δομία, ενώ την ύψηλότερη βαθμίδα της ποιήσης στην πολεοδομία την θεωρεί άφθαστη.

Αλλά ακόμη και το απλώς μόνο γραφικό στην πολεοδομία, ακόμη και η άποψη περί απλής γραφικότητας του δένδρου, ως του ζωογόνου πράσινου μέσα στο γκρίζο των ατέλειωτων μαζών από πέτρα και σοβά, δεν έγινε αποδεκτό από τους ανθρώπους του σχεδιαστήριου της παλιάς γεωμετρικής σχολής. Αντί κατά την σύνταξη των σχεδίων να προφυλαχθεί κατ' αρχήν κάθε ωραίο, βίοςίμο παλιό δένδρο, ακριβώς όπως και ένα παλιό σεβαστό μνημείο της ιστορίας ή της τέχνης, και επομένως να δημιουργηθεί μια δική του πλατειούλα με ταιριαστό περιβάλλον, έστω και μέσω καμπύλης χάραξης ή πλευρικής μετάθεσης μιας εκβολής δρόμου, ή μέσω διαμόρφωσης μιας ήσυχης γωνιάς, μόνο για χάρη αυτού του μεγάλου δένδρου, εξοντώθηκαν όλα αυτά χωρίς προστασία, σωρηδόν. Θα μπορούσε να παρατεθεί πλήθος παραδειγμάτων από σύγχρονες πολεοδομικές διευθετήσεις, όπου παλιές κρήνες με εξαίσιες συστάδες δένδρων, ομοίως ανεκτίμητα υπόλοιπα παλιών ιδιωτικών κήπων, παλιά οχρωματικά έργα με πράσινες περικονκλάδες, παλιές πύλες πόλεων ή εξωκλήσια με γραφικό περιβάλλον δένδρων και θάμνων μαζί με κατάλληλα τοποθετημένες στην σκιά τους ήσυχες γωνιές, έπεσαν θύματα, πρωτίστως του χάρακα του γεωμέτρη με τις ανιαρές ευθείες, ίσου πλάτους σειρές δρόμων του. Τέτοιες όμως λεπτομέρειες, είναι ακριβώς μια αναντικατάστατη απώλεια, διότι δεν μπορεί κανείς να αντικαταστήσει τεχνητά αυτήν την δροσερή φυσική βλάστηση τού σταδιακά και αφθόρμητα δημιουργημένου. Αντιθέτως υπάρχει μόνο ένας μοναδικός κανόνας, δηλαδή: Να διατηρούμε τέτοιες παλιές αναντικατάστατες κληρονομίες με κάθε θυσία και να τις εντάσσουμε αρμονικά στο νέο αστικό τοπίο. Και αυτός ο κανόνας είναι επίσης βαθιά ριζωμένος στην συνείδηση του λαού, ώστε κάθε πολεοδόμος που τον ακολουθεί, να μπορεί ασφαλώς να υπολογίζει στην επιδοκιμασία των συμπολιτών του. Γι αυτήν την κρίση του λαού, να ένα παράδειγμα μεταξύ πολλών: Στην Residenzplatz στο Salzburg (εικ. 114) βρίσκεται μπροστά απ' το κυβερνητικό κτήριο και δίπλα στον καθεδρικό ναό, μια σειρά θεόρατων γέρικων δένδρων. Όταν στο τέλος της δεκαετίας του εξήντα εγκρίθηκε ένα σχέδιο πολεοδομικής επέκτασης σύμφωνα με τη γνωστή μορφή σκακιέρας, το πρώτο και έγινε, ήταν να κοπεί μια σειρά αιωνόβιων δένδρων για την ελευθέρωση των προβλεπόμενων οικοδομικών τετραγώνων. Τις ρίζες τις βλέπει κανείς ακόμη και σήμερα στην ακόμη άκτιστη περιοχή. Η λαϊκή αγανάκτηση γι' αυτό έβαλε τότε τα κρατικά δένδρα να εκφωνήσουν μπροστά στο Κυβερνείο τον ακόλουθο μονόλογο:

Εκκ. 114. Η Residenzplatz στο Salzburg.

“Κόβει κανείς τα πιο όμορφα δένδρα,
Αυτά ανήκουν στην πόλη και δεν τα ξαναβρίσκει κανείς
Εμείς θα παραμείνουμε όρθια, αυτό μας χαροποιεί τρελλά
Αφού, δόξα στον Θεό, είμαστε κρατικός θησαυρός”.

Εκτός από την διατήρηση τέτοιων παλιών στοιχείων, ανήκει σαφώς στα καθήκοντα του πολεοδόμου και η φύτευση νέων μεμονωμένων συστάδων δένδρων, διότι έτσι ακριβώς επιτυγχάνεται, όπως αποδείχθηκε, μία κατά το δυνατόν έντονη εντύπωση με περιορισμένη οικονομική δαπάνη. Μόνο που πρέπει να αντιμετωπισθεί το πράγμα με επιτηδειότητα. Εάν ο γεωμέτρης - πολεοδόμος της παλιάς σχολής, για ένα τέτοιο δένδρο, ακριβώς όπως και για μία κρήνη ή ένα μνημείο, δεν ήξερε καμιά άλλη θέση πέρα από το γεωμετρικό κέντρο βάρους των κανονικών τετραγωνικών πλατειών του, τότε βέβαια το πράγμα θα αποτύγχανε. Ένα δένδρο, τοποθετημένο μ' αυτόν τον τρόπο, και φυσικά αναπτυγμένο και κλαδεμένο αυστηρά συμμετρικά, θα έπρεπε να ανέχεται τον χλευασμό όλων των αλητόπαιδων. Ποιός όμως θα έβρισκε ανάπαυση σε ένα, τυχόν τοποθετημένο εκεί ερημικό παγκάκι; Μέσα σε μια πολυσύχναστη πλατεία, να κάθεται μόνος του εκεί σαν να πρόκειται να φωτογραφηθεί, σαν ένα εκθεσιακό αντικείμενο!

Αν και η αντιαισθητικότητα, και μάλιστα το ακατάλληλο της διάταξης συστάδων δένδρων και θάμνων ακριβώς στην μέση των πλατειών, είναι σήμερα ολοφάνερα χειροπιαστό, είναι παρ' όλα αυτά, ένα αγαπητό θέμα της σύγχρονης γεωμετρικής πολεοδομίας. Πάνω στις αποκαλούμενες νησίδες ασφαλείας, ιδιαίτερα των αστροειδών πλατειών, δεν μπορεί να δει κανείς μόνο τον υποχρεωτικό φανό, αλλά αρκετά συχνά και ένα μοναχικό δένδρο ή μια καλά κλαδεμένη πυραμίδα θάμνων, και μάλιστα με τον φανό να προεξέχει από την μέση των θάμνων. Αυτό είναι ανήκουστο!

Βλέπει κανείς, ότι το πράγμα είναι τελικά απλούστατο. Ένα τέτοιο δένδρο ή μια μεμονωμένη συστάδα θάμνων, ανήκει, ακριβώς όπως και οι κρήνες και τα μνημεία, στο τοίχωμα της πλατείας, στα νεκρά σημεία της κυκλοφορίας, σε ήσυχες γωνιές, και η ένταξη εκεί του πρασίνου είναι μόνο μέχρι του σημείου εκείνου δυσκολότερη από ό,τι στις κρήνες και τα μνημεία, κατά το οποίο αυτά λόγω του υλικού τους και της αρχιτεκτονικής τους μορφής, συμφύονται ενιαία με το ομοίως αρχιτεκτονικό περιβάλλον. Στις φυτεύσεις δένδρων τέτοιου είδους, γίνεται επομένως η από κοινού σύνθεση με το αρχιτεκτονικό περιβάλλον. Πρόκειται για μία σημαντική απαίτηση, που αξιώνει προ παντός, να μην αφαιρείται από την θέα μέσω δενδροφυτεύσεων η καλλιτεχνικώς πολύτιμη αρχιτεκτονική ή πλαστική, πύ-

λες, έρκερ, φηγούρες σε κόγχες, μωσαϊκά όψεων κ.λ.π. Γι' αυτό αξιώνει επίσης μια σταδιακή μετάβαση από την μορφή των φυτών προς την αρχιτεκτονική, όπως άλλωστε και στην μουσική, που σύμφωνα με τον χαρακτήρα της, συνδέονται μεταξύ τους μέσω αρμονικών μεταβάσεων, αποχωρισμένες μεταξύ τους συγχωρδίες. Τα μέσα γι' αυτό είναι τα εξής: ένας καλός συνταιριασμός της σιλουέτας, τόσο των κτηρίων, όπως επίσης και των δένδρων και θάμνων, και επιπλέον η τοποθέτηση τέτοιων μικροπραγμάτων, όπως αυτά που έχουμε συνηθίσει να βλέπουμε σε κήπους ή στο ύπαιθρο σε συσχετισμό με τις φυσικές μορφές, και όπως αυτά ταιριάζουν και στην πραγματικότητα με την βλάστηση. Σ' αυτά ανήκουν: γιγκλιδώματα πάνω σε πέτρινες βάσεις και με γωνιακούς ορθοστάτες, πέτρινα αγκύια πάνω σε βάθρα, μικρές κρήνες, πιθανώς τεχνητοί βράχοι σε φυσική μορφή, πλαστικός διάκοσμος, με δυο λόγια, όλη η διακοσμητική αρχιτεκτονική κήπων και συγχρόνως και κάποια θέματα της μεγαλούπολης, όπως περίπτερα για καφέ, αναψυκτήρια, κολόνες για αφίσες και άλλα παρόμοια, μέχρι και θέσεις στάθμευσης οχημάτων και άλλα πολλά. Θέματα αρκετά, τα οποία συνδυασμένα με όλες τις δυνατές παραλλαγές μεταξύ τους, επιτρέπουν στον πολεοδόμο να προσφέρει με μεγάλη ποικιλία πάντα κάτι νέο με γραφική αίσθηση και επίσης και πραγματικής αξίας για την δημόσια ζωή.

Παρακινήσεις για τέτοιες πολεοδομικές λεπτομέρειες υπάρχουν ήδη συχνές, ως επι το πλείστον δε σε νεώτερα διεξοδικά επεξεργασμένα πολεοδομικά σχέδια. Αλλά και φιλολογικώς έγιναν ήδη προτάσεις προς αυτή την κατεύθυνση, π.χ. από τον L. Herscher (Deutsche Bauzeitung 8 Μαΐου 1899), ο οποίος συνιστά διαπλατύσεις πεζοδρομίων και διαμορφώσεις στις γωνίες των δρόμων με σκοπό την πιο ευνοϊκή τοποθέτηση χώρων αναμονής για το τράμ, και μάλιστα σε συνδυασμό με δένδρα, κρήνες, αναψυκτήρια, στήλες διαφημίσεων κ.λ.π.

Με αυτά θα πρέπει να έχουν παρουσιαστεί και τα σημαντικότερα γύρω από το θέμα του μεμονωμένου δένδρου ή των μικρών συστάδων δένδρων και θάμνων.

Μια ιδέα ακριβώς αντίθετη προς το θέμα του μεμονωμένου δένδρου, ενσωματώνεται στο θέμα της αλλέας.

Μια γνήσια *bagock* ιδέα προς τον σκοπό της προοπτικά μεγαλοπρεπούς ανάβασης προς την κύρια πύλη *bagock* παλατιών.

Μια γνήσια ιδέα των μαθητευόμενων χειροτεχνών που προέρχεται από τον επαρχιακό δρόμο.

Και στις δυο περιπτώσεις επιλέχθηκε για φύτευση, σχεδόν γενικώς, η λεύκα. Στις δικές μας αλλέες των μεγαλουπόλεων, ποτέ.

Κάθε αλλέα είναι ανιαρή. Αλλά καμιά μεγαλούπολη δεν μπορεί να την στερηθεί εντελώς, διότι η ατέλειωτη θάλασσα των σπιτιών της χρειάζεται όλες τις δυνατές μορφές για την διακοπή της αιώνιας μονοτονίας, για την διάρθρωση του μεγάλου συνόλου, για τον προσανατολισμό.

Οι σύγχρονες πολεοδομικές τάσεις δεν έχουν επιδείξει ποτέ αρκετή επιτηδειότητα, για να χρησιμοποιήσουν έστω και εν μέρει σωστά, αυτό το, πράγματι συγγενικό τους στην ουσία, θέμα. Δέχθηκε κανείς απλά, δυσανάλογα πλατείς δακτυλίους και λεωφόρους, και φύτεψε και απ' τις δυό πλευρές μη διακοπτόμενες συνεχείς αλλέες. Αυτή ήταν όλη η σοφία. Μ' αυτό όμως έχει γίνει ακριβώς το αντίθετο από εκείνο που πρέπει να είναι η επιδίωξη του πολεοδόμου, διότι μπορεί εύκολα να αποδειχθεί, ότι έτσι, μ' ένα μέγιστο εξόδων, κατορθώθηκε ένα ελάχιστο επιτυχίας, αντί, όπως θα έπρεπε, να συμβεί το αντίθετο. Αν πάρει κανείς ως μέση απόσταση δένδρων τα 7 μ. και ως μέσο μήκος ενός δακτυλίου ή μιας λεωφόρου μιας μεγαλούπολης τα 4200 μ. (ο δακτύλιος της Βιέννης έχει περίπου 3000 μ., αυτός της Κολωνίας 4000 μ., τα Παρισινά Boulevards μεταξύ 3000 και 7000 μ.), τότε αυτό, με αριστερόπλευρη και δεξιόπλευρη αλλέα, δίνει 2400 δένδρα, ένα ολόκληρο δάσος από δένδρα, αν βέβαια δεν τα διασκόρπιζε κανείς κατά μήκος. Θα μπορούσε κανείς ασφαλώς να εφοδιάσει με αυτά πλήρως δύο με τρία δημοτικά πάρκα και το γεγονός αυτό θα επέφερε σίγουρα ένα εντελώς διαφορετικό αποτέλεσμα ως προς την φροντίδα της υγείας, ως προς τους κατοίκους της πόλης που αναζητούν την αναψυχή και την ησυχία, τον αέρα και την σκιά, ως προς τις παιδικές χαρές και ακόμη και όσον αφορά τους περιπάτους, απ' ό,τι οι αλλέες στην μέση ενός δρόμου κύριας κυκλοφορίας, που είναι γεμάτες με την έντονη φασαρία των αυτοκινήτων, τις διασταυρώσεις, τα σύννεφα του αέρα και της σκόνης. Ο περιπατητής αναζητεί για την αναψυχή του μέρη απαλλαγμένα από θόρυβο και σκόνη· πώς μπορεί κανείς να του προσφέρει προς τούτο μια αλλέα στην μέση των μεγαλύτερων οδών κυκλοφορίας, δηλαδή ακριβώς μέσα στον μεγαλύτερο θόρυβο και την σκόνη! Πράγματι, στην Βιέννη π.χ. το απογευματινό Corso δεν κινείται στην αλλέα του δακτυλίου, αλλά δίπλα στα σπίτια, στο πλακοστρωμένο άδενδρο πεζοδρόμιο.

Ας πάμε όμως τώρα και στα έξοδα κατασκευής και συντήρησης τέτοιων αλλέων! Τα ίδια τα κακόμοιρα τα δένδρα τέτοιων αλλέων είναι πάντα άρρωστα, πάσχουν από σάπισμα των ριζών, λόγω του λιμνάζοντος νερού στους λάκκους τους, είναι άρρωστα διότι τα φύλλα τους είναι πάντα καλυμμένα από την σκόνη του δρόμου και διότι στην μία πλευρά του δρόμου βρίσκονται πάντα στην σκιά των ψη-

λών αστικών κτηρίων και επομένως, όλη την μέρα δεν φωτίζονται άμεσα από καμιά ηλιακτίδα. Μπορεί κανείς να δει την επίδραση της έλλειψης ή της παροχής ηλιακού φωτός, πολύ εντυπωσιακά, στις αλλέες όλων των από δυσμάς προς ανατολάς εκτεινόμενων δρόμων. Η βόρεια σειρά των δένδρων, όταν είναι πράγματι εκτεθημένη στο ηλιακό φώς, παρουσιάζει ψηλότερες κορυφές, πιο πυκνό φύλλωμα και πιο χοντρούς κορμούς απ' ό,τι η νότια, που βρίσκεται στην πλήρη σκιά της σειράς των κτηρίων. Η αντικατάσταση επίσης δένδρων που μαραίνονται ολοκληρωτικά, γίνεται αναγκαία στην σκιερή πλευρά σε πολύ πιο ευρεία κλίμακα απ' ό,τι στην ηλιόλουστη πλευρά. Η μόνιμη νέα φύτευση ανήκει στις διαρκείς σκοτούρες προϋπολογισμού του δημοτικού κηπουρού, κι όμως πόσο αξιοθρήνητο φαίνεται αυτό το δενδροκομικό νοσοκομείο! Το φθινόπωρο, τα δένδρα των αστικών αλλέων είναι τα πρώτα που ρίχνουν πρόωρα το ξερό τους φύλλωμα· ένα δροσερό υγιές πράσινο ποτέ δεν τα προσιδιάζει αυτά. Στους καταστροφείς των αστικών αλλέων ανήκει και ο χειμερινός παγετός, διότι το έδαφος παγώνει λόγω ελλειπούς στρώσεως χιονιού. Επιπλέον είναι και οι διαρροές φωταερίου που μολύνουν το έδαφος. Ενάντια σ' αυτήν την τελευταία εξέλιξη, χρησιμοποιούνται στο Βερολίνο πλέγματα φρυγάνων με στρώσεις αργίλλου και δοχεία στους λάκκους των δένδρων, κάτι το οποίο προκαλεί για κάθε λάκκο έξοδα 40 Μάρκων. Στις αλλέες του δακτυλίου της Βιέννης, προκάλεσε αρχικά το σάπισμα των ριζών πολλές απώλειες και μάλιστα σε τέτοιο βαθμό, ώστε να συνδεθούν εκ των υστέρων μεταξύ τους ανα δύο ή και περισσότεροι οι μεμονωμένοι λάκκοι, για να γίνει δυνατή μια πιο φυσική επέκταση των ριζών. Πόσο πιο καλά θα ήταν και μόνο μετά απ' αυτό το σαφές σημάδι, εάν συνένωνε κανείς όλα τα δένδρα τουλάχιστον στην μια μόνο πλευρά του δρόμου, και μάλιστα στην πλευρά του ήλιου, και εάν συνέδεε κανείς πάντα μια ομάδα δένδρων της αλλέας μέσω θάμνων, σε μεγαλύτερες πιο κλειστές και εξαεριζόμενες χωμάτινες επιφάνειες! Σ' αυτήν ακριβώς την πλευρά θα μπορούσαν μετά να διαταχθούν και προκήπια, εάν αυτόεπιτρέπονταν γενικά σ' αυτήν την περιοχή της πόλης, ενώ στην άλλη πλευρά του δρόμου, στην σκιερή πλευρά δεν θα έπρεπε να διαταχθεί κανενός είδους δενδροφύτευση και αντί αυτής θα έπρεπε να μετατεθούν εκεί οι δυό γραμμές του ηλεκτρικού σιδηρόδρομου ή του ιππήλατου τράμ. Μέσω αυτού του διαχωρισμού της κυκλοφορίας από την δενδροφύτευση θα κέρδιζαν και οι δυο πλευρές και επιπλέον και η ποικιλία της όψης του δρόμου, η οποία, στην μια πλευρά θα έδειχνε μια κλειστή και επίσης ελεύθερα ορατή αρχιτεκτονική διαμόρφωση, στην άλλη όμως θα συνένωνε όλο το υπάρχων πράσινο σε μια ακόμη πιο έ-

ντονη συνολική εντύπωση. Βλέπει κανείς καθαρά, ότι όλες οι λανθασμένες διατάξεις της νεώτερης εποχής προέρχονται μόνο από το γεγονός ότι όλες ανεξαιρέτως οι αλλέες σχεδιάστηκαν στο σχεδιαστήριο σύμφωνα με την αρχή της συμμετρίας, χωρίς επίσης να εξετάσει κανείς με κάθε λεπτομέρεια και την ευδοκίμηση της φύτευσης, το φως και τον ήλιο, την επίδρασή τους στην αστική εικόνα και την κυκλοφορία. Ευτυχώς παρατηρείται κι εδώ προσφάτως μία αξιοποίηση των ως τώρα εμπειριών και επομένως μια φυσικότερη διάταξη των αλλέων. Ενώ στο εγχειρίδιο της πολεοδομίας του 1890 (Dufm, IV, 9) φαίνεται να παρουσιάζονται στα προφίλ των δρόμων των εικόνων 107 έως 216 μόνο οι συνηθισμένες λίγο πολύ συμμετρικές σειρές δένδρων, περιέχει το έργο του πολεοδομικού συμβούλου E. Genzmer “Περί φυτεύσεων σε αστικούς δρόμους και πλατείες”, ήδη από το 1894, τις ακόλουθες αξιοπρόσεκτες φράσεις: “Οι δρόμοι πρέπει να φυτεύονται, αλλά ήδη λόγω των οικονομικών εξόδων, όχι όλοι και όχι πάρα πολλοί”, και πιο κάτω: “Για λόγους ποικιλίας δεν πρέπει το κατάστρωμα του δρόμου, το πεζοδρόμιο και η αλλέα του δρόμου να βρίσκονται το ένα δίπλα στο άλλο σύμφωνα πάντα με το ίδιο σχήμα, αλλά κατά εναλλασσόμενη διάταξη”. Μ’ αυτά έχει ήδη γίνει ένα σημαντικό βήμα προς τα εμπρός. Η οριστική απόφαση δεν βρίσκεται όμως στην περιοχή φιλολογικών συζητήσεων, αλλά στο πεδίο της εφαρμογής στην πράξη, όπου σύμφωνα με την πείρα, κάθε μεμονωμένη περίπτωση έχει και τις ιδιαιτερότητές της, και δεν μπορεί να επιλυθεί σύμφωνα με κάποια διαθέσιμα καλούπια. Ακριβώς αυτό, να ελευθερωθεί ο καλλιτέχνης - πολεοδόμος από παλιά καλούπια, και να αφηθεί να σκέφτεται και να συνθέτει ανεμπόδιστος από προκαταλήψεις, μπορεί να είναι μόνο ο σκοπός υγιών, κριτικών ερευνών, οι οποίες μπορούν να καρποφορήσουν μόνο μ’ αυτή την απελευθέρωση τόσο του καλλιτέχνη όσο και του εντολέα του.

Απολύτως όμοια όπως και με τις αλλέες των μεγαλουπόλεων έχει το πράγμα και με τις αποκαλούμενες Squares. Ένας θεσμός που απέτυχε παταγωδώς. Αυτές καταβροχθίζουν σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό απ’ ό,τι οι αλλέες μεγάλα ποσά κεφαλαίου, χωρίς να φθάνουν στην επιθυμητή επιτυχία. Το λάθος βρίσκεται πάλι στον προτεινόμενο τετραγωνικό κάναβο των σύγχρονων γενικών τοπογραφικών σχεδίων. Εάν σύμφωνα μ’ αυτά, έχει μόλις καταταμηθεί μια οικοδομική περιφέρεια πολύ προσεκτικά μέσω ευθύγραμμων παράλληλων δρόμων σε οικοδομικά τετράγωνα, σαν μια σκακιέρα, και επιθημεί κανείς κάπου ένα δημόσιο κήπο ή μια παιδική χαρά, τότε αφήνει ένα ή περισσότερα οικοδομικά τετράγωνα άκτιστα, τα παραδίδει αυτά για λίγο-πολύ απαιτητικότερη διαμόρφωση στον δημοτικό κηπουρό, και

η Square είναι έτοιμη. Το γεγονός ότι αυτός ο κήπος βρίσκεται κατόπιν ελεύθερος ολόγυρα προς όλους τους δρόμους, δεν λαμβάνεται υπ' όψιν σ' αυτήν την απλή μέθοδο. Εκεί όμως ακριβώς βρίσκεται το χονδροειδές λάθος αυτής της διάταξης, διότι ο αέρας στροβιλίζει όλη την σκόνη του δρόμου, αυτή την φρικτότατη μάζιγα της ζωής στην μεγαλούπολη, πάνω από το συγκρότημα του κήπου, στο οποίο συν τοις άλλοις έχει εισβάλλει και όλος ο σματάς των αυτοκινήτων και ο υπόλοιπος θόρυβος του δρόμου, ιδιαίτερα δε, όταν αυτές οι Squares είναι τοποθετημένες σε μικρή μόνο έκταση επιφανείας, όπως συμβαίνει στις περισσότερες των περιπτώσεων. Ένας τέτοιος δημοτικός κήπος είναι εντελώς ακατάλληλος για αναψυχή μικρών και μεγάλων και στην πραγματικότητα δεν τον επισκέπτεται ο κόσμος, τον χειμώνα λόγω των χιονιάδων που θερίζουν, και το καλοκαίρι λόγω του πυρακτωμένου ήλιου και των σύννεφων σκόνης που τρέχουν από πάνω του. Αντίθετα οι παλαιοί αρχοντικοί ιδιωτικοί κήποι, όταν έχουν αποδοθεί ελεύθερα στην επίσκεψη του κοινού, όπως αυτό συμβαίνει συχνά παντού, είναι πράγματι υπερπλήρεις από όσους έχουν ανάγκη αναψυχής, διότι αυτοί οι παλαιοί κήποι είναι ολόγυρα κτισμένοι, δεν βρίσκονται πουθενά πάνω σε ανοιχτό δρόμο είναι ακριβώς γι' αυτό απαλλαγμένοι από τον αέρα και την σκόνη και χαρκτηρίζονται από ειδική ησυχία που ηρεμεί τα νεύρα. Έτσι και μόνο έτσι έχει το σωστό και ο κανόνας που προκύπτει απ' αυτό λέει: πάνω σε ανοιχτό δρόμο δεν επιτρέπεται να βρίσκεται κανένας δημόσιος κήπος και καμία παιδική χαρά.

Ο ίδιος κανόνας προκύπτει αν αναλογιστεί κανείς και την οικονομική πλευρά. Στις μεγαλουπόλεις μας ανεβαίνουν ως γνωστόν οι αξίες των οικοπέδων σε τεράστια ύψη, και μάλιστα τόσο πιο πολύ, όσο πιο ευνοϊκή είναι η θέση και το σχήμα του οικοπέδου. Επομένως, μια υψηλότερη τιμή πετυχαίνει εκείνο το οικοπέδο που με σταθερή έκταση εμφανίζει ένα μεγάλο μέτωπο προς τον δρόμο, αφού κατόπιν, κατά την οικοδόμηση, λόγω του μεγάλου αριθμού των παραθύρων προς τον δρόμο και του μικρού προς την αυλή, προκύπτουν κατοικίες υψηλότερου ενοικίου, με κατά τα άλλα ίδια έξοδα κατασκευής. Ένας λεπτομερέστατος υπολογισμός των εξόδων κατασκευής και του εισοδήματος από το ενοίκιο σύμφωνα με τις συνθήκες στη Βιέννη στο εσωτερικό της πόλης, απέδειξε, ότι η αξία ενός και του αυτού οικοπέδου σε μορφή δύο εν επαφή μεταξύ τους τετραγώνων, βρισκόταν την μια φορά, περίπου στα 100 000 Καπίκια και την άλλη φορά, περίπου στα 140 000 Καπίκια, ανάλογα με το αν δεχόμασταν ως μέτωπο προς τον δρόμο την στενότερη ή την διπλή σε μήκος πλευρά του οικοπέδου. Εδώ φαίνεται τι σημαντική α-

ξία αναλογεί στην καταμέτρηση των μετώπων του δρόμου σε σχέση με την έκταση της επιφάνειας των οικοπέδων και ακόμα ότι ο πολεοδόμος αυτός, που βγάζει ένα μέγιστο μετώπων δρόμων με ένα, καλά επίσης οικοδομήσιμο, ελάχιστο οικοπεδικών επιφανειών, κατορθώνει τον οικονομικώς καλύτερο επιμερισμό, ιδιαίτερα όταν επιτυγχάνεται και ένα ελάχιστο αναξιοποίητης, αλλά με απαιτήσεις εξόδων συντήρησης, επιφάνειας δρόμων. Αυτός όμως που αντιμετωπίζει τα μέτωπα των δρόμων χωρίς φειδώ, θα κατασπαταλήσει οικοδομική γη αχρησιμοποίητη, αξίας εκατοντάδων χιλιάδων, σε μεγαλύτερες καταμήσεις ίσως και εκατομμυρίων. Τι θα έπρεπε κανείς, απ' αυτή την άποψη να πει για τις μελέτες οι οποίες σπαταλούν τα τόσο πολύτιμα μέτωπα των δρόμων κατά χιλιόμετρα σε Squares και δημοτικά πάρκα, όπου επιπλέον προστίθενται και τα έξοδα για το απαραίτητο κιγκλίδωμα του πάρκου;

Είναι παράξενο το πόσο ασυναγώνιστο μοιάζει, εκείνο που σε μια δεδομένη στιγμή είναι ακριβώς σύνηθες. Η αντίληψη, ότι οι κήποι θα έπρεπε να είναι ανοικτοί προς τον δρόμο, είναι σήμερα γενικά διαδεδομένη. Έτσι προχωρεί κανείς παντού με έναν πράγματι φλογερό ζήλο -που θα ήταν άξιος ενός καλύτερου αντικειμένου- σε κατεδάφιση με κάθε θυσία των προστατευτικών τοίχων παλιών κήπων και αντικατάστασή τους από ελαφρά κιγκλιδώματα. Αυτοί οι παλιοί κήποι βρίσκονται κατά την μια πλευρά ή ακόμη και κατά ένα μικρό κομμάτι σε άμεση επαφή με τον δρόμο, αλλά είναι όμως με σύνεση στεγανά από θόρυβο και σκόνη διαχωρισμένοι από τον δρόμο μέσω μιας κατά το δυνατόν ψηλής (συνήθως 4 έως 5 μ.) παλιάς μάντρας, δίπλα στις εσωτερικά φυτεμένες σειρές δένδρων και πυκνών θάμνων. Στην Βιέννη πραγματοποιήθηκε αυτό στον μόλις πριν λίγα χρόνια αποδοθέντα σε δημόσια χρήση κήπο -Esterhazy. Μ' αυτό υπέφερε αυτός τα πάνδεινα και έχασε όλη του την γαλήνη και την νηνεμία. Παρά αυτήν την δυσμενή εμπειρία, ύστερα από λίγο μπορούσε κανείς να διαβάσει στις εφημεριδές, κάτω απ' τον τίτλο: "Εξωραϊσμός της Heugasse": "Η παλιά μάντρα κατά μήκος του κήπου Schwarzenberg στην Heugasse θα αντικατασταθεί από ένα κομψό κιγκλίδωμα. Το δημοτικό συμβούλιο θα έλθει σε διαπραγματεύσεις με τους ιδιοκτήτες των απέναντι απ' τον κήπο ευρισκόμενων σπιτιών, για συνεισφορά στα έξοδα του νέου κιγκλιδώματος". Ευτυχώς το πράγμα δεν υλοποιήθηκε, και η γαλήνη του κήπου, μέσα στον οποίο δεν καταλαβαίνει κανείς τίποτα από την έντονη κυκλοφορία οχημάτων στην Heugasse, έχει προς το παρόν διασωθεί. Διατίθεται όμως τόσο πολύς χρόνος, κόπος και χρήμα, για να μετατραπεί μια παλιά καλή ανάμνηση σε μια σύγχρονη κακή! Η παλιά μάντρα επιδρά επι-

πλέον πράγματι σαν μνημειακή παλαιοϊταλική και οι μεγάλες κορυφές των δένδρων προεξέχουν δίπλα της πολύ πέρα απ' το πεζοδρόμιο, μέχρι τον δρόμο, έτσι ώστε να μην λείπει καθόλου επίσης η θέα του πρασίνου. Αλλά τι ωφελούν όλα αυτά, το παλιό καλό θέμα δεν γίνεται πια κατανοητό, πρέπει με οποιοδήποτε κόστος να θυσιαστεί στον βωμό των θεμάτων της μόδας.

Ποιός όμως έχει μεγαλύτερο δικαίωμα σε έναν τέτοιο κήπο, ο βιαστικά περαστικός απ' τον δρόμο, ο οποίος δεν ρίχνει ούτε μια πεταχτή ματιά μέσα απ' το σύγχρονο "κομψό κιγκλίδωμα", ή το πλήθος των μόνιμων επισκεπτών του, το οποίο αναζητεί εκεί μέσα για ώρες ολόκληρες την ηρεμία και την αναψυχή και που την βρίσκει επίσης, μόνο μέσα στην προστατευτική του απομόνωση;

Δεν υπάρχει καμιά αμφιβολία: όχι μόνο οι αστικές πλατείες απαιτούν για την ιδιάζουσα αίσθησή τους την περικλείση του τοιχώματός τους ολόγυρα, αλλά ακόμη, και ίσως σε ακόμη μεγαλύτερο βαθμό, και οι κήποι της πόλης. Το ότι η σύγχρονη παλαβομάρα της ελευθέρωσης θέλει να εξουσιάσει ακόμη και τους κήπους, είναι σίγουρα μια επίσης άστοχη κίνηση, όπως και η ελευθέρωση των παλιών καθεδρικών ναών και των πυλών των πόλεων, ή η κατεδάφιση των παλιών κλειστών τοίχων των πλατειών.

Εάν παρατηρήσει κανείς σ' ένα χάρτη μιας πόλεως την κατάσταση όλων των προαστίων, τότε βρίσκει παντού σχετικά μεγάλα οικοδομικά τετράγωνα, τα οποία είναι όλα κτισμένα με κλειστό τρόπο, μόνο στα λίγα στενά και μακρυνά ενδιάμεσα σοκάκια, ενώ στον εκτεταμένο εσωτερικό πυρήνα, οι παλαιοί κήποι των σπιτιών στην συντριπτική τους πλειοψηφία εφάπτονται στενά ο ένας με τον άλλον. Εκεί δεν ακούει κανείς τίποτε απ' τον θόρυβο του δρόμου, εκεί ο αέρας είναι καθαρός και χωρίς σκόνη, και εδώ δεν έχουν μόνο οι ιδιοκτήτες, αλλά και ενοικιαστές των κατοικιών, αντί μιας ασήμαντης αυξήσεως του ενοικίου, τους χώρους του πρωϊνού και του βραδυνού τους γεύματος· εδώ ξεφεύγει κανείς απ' την μεγαλούπολη και τον σαματά της, ζει σαν στο ύπαιθρο, και ολόγυρα στις πτέρυγες της αυλής και στα δωμάτια της αυλής, εργαστήρια πνευματικής και χειρωνακτικής εργασίας με καθαρό αέρα, καλό φωτισμό, λαμπρό ήλιο και την θέα στο πράσινο. Αυτό είναι επίσης αστικό πράσινο, ακόμη κι αν έξω στον δρόμο δεν αντιλαμβάνεται κανείς τίποτε απ' αυτό.

Ακριβώς αυτοί όμως, οι σπουδαιότατοι για την υγεία της δύναμης για εργασία του πληθυσμού, γειτονικοί μεταξύ τους οικιακοί κήποι, τελούν σήμερα παντού υπό εξαφάνιση. Κυριαρχούνται παντού από την οικοδομική κερδοσκοπία, την οικοπεδική αισχροκέρδεια. Εκτελούνται διανοίξεις δρόμων και ανεγείρονται πολυκατοικίες με τόσο

μικρές αυλές, όσο αυτές τις επιτρέπει ακριβώς και ο τοπικός οικοδομικός κανονισμός, στων οποίων τους σκοτεινούς, γεμάτους από πνιγηρό αέρα χώρους κατοικίας και εργασίας, πρέπει το υπηρετικό και το εργατικό προσωπικό να περνά τις μέρες του χωρίς καμιά θέα προς κάποιο μικρό κομματάκι ουρανού.

Σ' αυτές τις άθλιες, παράλογες συνθήκες μπορεί να μπει ένας φραγμός μόνο μέσω νομοθετικών διατάξεων, διότι όσο η οικοδομική κερδοσκοπία αντλεί τα κέρδη της από τέτοιου είδους εκμετάλλευση της οικοδομικής γης, δεν πρόκειται ποτέ να την απαρνηθεί οικειοθελώς. Όλες οι διατάξεις αυτού του είδους, σκοπεύουν παντού, να προστατεύσουν τον εσωτερικό πυρήνα κήπου μεγαλύτερων οικοδομικών τετραγώνων μέσω μη εγκρίσεως των κατατμήσεων, ή μέσω απαγόρευσης της δόμησης. Περισσότερο προχωρημένες είναι αυτές οι σωτήριες προσπάθειες στο σημερινό Αμβούργο, τόσο θεωρητικά, όσο και στην πράξη, μέσω θεσμοθέτησης του ονομαζόμενου "εσωτερικού οικοδομικού μετώπου". Θα ήταν ευχής έργον, να επεκτεινόταν αυτή η ευλογημένη ρύθμιση παντού. Αυτή θα μπορούσε να κερδίσει μια υποστήριξη εάν οι ελεύθεροι χώροι που παραμένουν στο εσωτερικό μεγάλων οικοδομικών τετραγώνων, αποδίδονταν κατά το δυνατόν σε μια δημόσια αξιοποίηση. Μία προσπάθεια, να οργανώσει σ' αυτό το πνεύμα ένα ολόκληρο πολεοδομικό σχέδιο, έχει κάνει ο γράφων με το πολεοδομικό του σχέδιο για το Mährisch - Ostergau, που ήδη βρίσκεται σε εκτέλεση, του οποίου προηγήθηκαν μεμονωμένα σημεία, στα ομοίως εφαρμοσμένα στην πράξη γενικά τοπογραφικά σχέδια για το Teschen και το Olmütz. Χρησιμοποιήθηκε κατ' αρχήν το εσωτερικό των μεγάλων οικοδομικών τετραγώνων, στο πνεύμα αυτών που συζητήθηκε προηγουμένως, για την εγκατάσταση δημοσίων κήπων και παιδικών χαρών, ύστερα για γυμναστήρια και ποδηλατοδρόμια, παγοδρόμια και άλλα παρόμοια. Τέλος έγινε η δοκιμή να διαταχθούν ανοικτές αγορές, φρουταγορές κ.λ.π. μέσα στο στεφάνι πολυκατοικιών του κλειστού οικοδομικού συστήματος, πράγμα το οποίο, λόγω των απαιτούμενων εισόδων για πεζούς και οχήματα, των όμοιων με Atrium στοών, της ποτίστρας των ζώων με την μεγάλη αυτοκρατορική φλαμουριά δίπλα, τούς απαραίτητους χώρους επιστάσις και γραμματείας και τον υπόλοιπο εξοπλισμό, οδηγούσε σε ιδιότυπες λύσεις. Τέλος βρέθηκε επίσης χρήση και για τις μεγάλες άκτιστες εσωτερικές επιφάνειες, για σκοπούς αποστολής εμπορευμάτων, για ειδικές βιομηχανίες και επίσης διάφορα άλλα. Εάν δεν ληφθεί πρόνοια για όλα αυτά ήδη στο πολεοδομικό σχέδιο, τότε προκύπτει παντού έλλειψη χώρου, και μπορεί έπειτα κανείς να δει τα βαρειά μακρυνά οχήματα, τα κιβώτια και τα δέματα εμπορευμάτων

στις πιο ξεχωριστές περιοχές της πόλης, στους δρόμους, να εμποδίζουν την κυκλοφορία, διότι παντού λείπουν οι διαθέσιμοι χώροι αυλών. Ότι συγχρόνως μπορούν παντού να σκορπιστούν κρήνες με άφθονο νερό, δένδρα και θάμνοι, είναι σαφές και είναι μόνο ένα θέμα της υλοποίησης, για την οποία θα αρκούσε μόνο να κεντριστεί η προθυμία του πληθυσμού να υποβληθεί σε θυσίες, διότι το πνεύμα για κάτι τέτοιο υπάρχει παντού άφθονο.

Μετά τα ως τώρα συζητηθέντα, είναι σαφές ότι το πράσινο στην μεγαλούπολη χωρίζεται σε δύο αυστηρά διαχωρισμένες ομάδες με εντελώς διαφορετική αποτελεσματικότητα και επομένως και εντελώς διαφορετικές μορφές χρήσης, δηλαδή: στο, ας το πούμε “υγειονομικό πράσινο” και στο “διακοσμητικό πράσινο”.

Το υγειονομικό πράσινο δεν ανήκει μέσα στην σκόνη και τον θόρυβο του δρόμου, αλλά στο προφυλαγμένο εσωτερικό μεγάλων, κτισμένων ολόγυρα οικοδομικών τετραγώνων. Μόνο στις μέγιστες διαστάσεις επιφανειών ανέχεται αυτό την ελεύθερη τοποθέτηση στον ανοικτό δρόμο, όπως είναι η περίπτωση των περιοχών επαύλεων ή μονοκατοικιών. Αυτές οι περιοχές που μαστίζονται λίγο απ' την κυκλοφορία των οχημάτων με τις αδιάκοπες, συνδεδεμένες μεταξύ τους φυτεύσεις δένδρων, ανήκουν αναμφισβήτητα επίσης στην κατηγορία του υγειονομικού πράσινου. Για την οδική χάραξη, τον επιμερισμό του πράσινου κ.λ.π. σ' αυτά τα σύνολα δεν υπάρχει τίποτε να πούμε· διότι το ίδιο το πράσινο απλώνει τον μανδύα της ήπιας επιείκιας πάνω από αποτυχημένες μορφές του γενικού τοπογραφικού σχεδίου, με τέτοιον τρόπο, ώστε να μην φαίνεται ούτε το ωραίο, ούτε και το αποτυχημένο. Είναι πράγματι εντελώς αδιάφορο πώς ενεργεί κανείς, διότι με οποιονδήποτε τρόπο προκύπτει πάντα το ίδιο πράγμα.

Το διακοσμητικό πράσινο, και μάλιστα ει δυνατόν σε πλουσιώτερη σχέση με διακοσμητικό νερό, ανήκει σε αυστηρή αντίθεση προς το υγειονομικό πράσινο, αποκλειστικά στον δρόμο και στις πλατείες κυκλοφορίας, διότι αυτό έχει μόνο σκοπό να γίνει ορατό, ορατό από όσο το δυνατόν πιο πολλούς ανθρώπους, επομένως στα κεντρικά ακριβώς σημεία της κυκλοφορίας. Μια μεγαλύτερη αντίθεση δεν μπορεί κανείς να διανοηθεί. Στο διακοσμητικό πράσινο, τα πάντα πρέπει να εκτιμηθούν στην μοναδική του φανταστική εντύπωση. Στο υγειονομικό πράσινο αντιθέτως, πρόκειται για την πραγματική επίτευξη χειροπιαστών αξιών: Αποφυγή της σκόνης, προστασία απ' τον αέρα, γαλήνη που αποστρέφεται κάθε θόρυβο του δρόμου, σκιερή δροσιά το καλοκαίρι. Ό,τι είναι για το ένα πολύτιμο, γίνεται για το άλλο δευτερεύον και αντιθέτως, απ' όπου όμως προκύπτει, ότι το

σωστό σε κάθε περίπτωση θα το πετύχει μόνο εκείνος ο καλλιτέχνης πολεοδόμος, ο οποίος έχει κατανοήσει αυτά τα δυο είδη του αστικού πρασίνου στην ουσία τους, και γνωρίζει πώς να τα διακρίνει.

Απ' αυτήν την άποψη, η προς το παρόν συνηθέστατη μορφή της αλλέας είναι κατηγορηματικά απορριπτέα, και οι εντελώς στο βάθος σπρωγμένες μεμονωμένες συστάδες δένδρων και θάμνων πρέπει να ανασυρθούν στο προσκήνιο.

Όποιος θέλει να το κατανοήσει πλήρως αυτό μέσα από ένα μεγάλο πρότυπο, αυτός ας πάει στην Κωνσταντινούπολη, όπου θα βρει το ανυπέβλητο παράδειγμα της προσαρμογής του πράσινου σε έναν μεγάλο οικοδομικό όγκο. Παντού εντάσσεται το πράσινο καλόβολα και με άψογη γραφικότητα στην εικόνα των δρόμων και των πλατειών, έτσι ώστε, μέσα στο ανακάτωμα του παζαριού και των σπιτιών να αισθάνεται κανείς πάντα σαν στην ελεύθερη φύση. Πουθενά δεν εμποδίζει την ελεύθερη θέα προς τα μνημειακά κτήρια, όπως αυτό συμβαίνει στις αλλέες μας, και πουθενά δεν προκαλεί δαπάνες φύτευσης και συντήρησης. Από που προέρχεται αυτό το θαύμα; Απλά από το γεγονός ότι παντού όπου ανέκαθεν υπήρχε από την φύση πράσινο, που απομακρύνθηκε μόνο εκεί που επιδρούσε ενοχλητικά, σπουδήποτε όμως αυτό διατηρήθηκε, είναι καλό, φυσικό, άψογο.

Η γενική εντύπωση είναι πράγματι ονειρική. Έτσι θα πρέπει να ήταν και η γενική εντύπωση της αρχαίας Αθήνας, ή της αρχαίας Ρώμης.

Γιατί εμείς οι σύγχρονοι δεν μπορούμε να επιτύχουμε μια τέτοια λαμπρότητα;

Μόνη η μορφή της αλλέας είναι ένα πύρινο κατηγορητήριο εναντίον του γούστου μας. Μπορεί να υπάρξει κάτι πιο κακόγουστο από το να διατάξουμε την ελεύθερη φυσική μορφή ενός δένδρου, που βέβαια οφείλει να μας παραστήσει στην μεγαλούπολη φανταστικά την μαγευτική ελεύθερη φύση, συνεχώς επαναλαμβανόμενη, με όμοιο μέγεθος, με μαθηματικά ακριβέστατα ίδια διαστήματα, με γεωμετρικά ολόισια εκτεινόμενη κατεύθυνση, το ίδιο ακριβώς δεξιά όπως και αριστερά, και επιπλέον και σε σχεδόν ατέλειωτο μήκος; Αισθάνεται πράγματι κανείς ένα βάρος στο στομάχι από την καταπιεστική πλήξη. Και αυτή είναι η κύρια "καλλιτεχνική μορφή" των πολεοδόμων μας, με γεωμετρικές συνήθειες!

Στην Κωνσταντινούπολη δεν υπάρχει ούτε μία μοναδική αλλέα, είναι κι αυτό χαρακτηριστικό. Αντιθέτως υπάρχουν πολυάριθμες μνημειακές κρήνες, ως γνωστόν, δωρημένες τουλάχιστον μία από κάθε νέο σουλτάνο, οι οποίες είναι φημισμένες στην πόλη. Εδώ υπάρχει επομένως ένα εγκυρότατο υπόδειγμα, το οποίο θα έπρεπε να ξα-

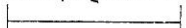
να επιδιωχθεί ως προς την καλλιτεχνική του μορφή. Και υπάρχουν και σ' εμάς επίσης συνθέσεις σ' αυτό το πνεύμα, ακόμη κι αν είναι, δυστυχώς, πολύ μεμονωμένες, όπως π.χ. το μεγάλο μνημειακό συγκρότημα κρήνης στο Μόναχο του Hildebrandt. Θα χρειαζόταν επομένως μόνο, να οδηγηθεί η προσοχή των αρμόδιων κύκλων στην υψηλή σημασία της χρήσης του διακοσμητικού νερού με διακοσμητικό πράσινο, ιδιαίτερα δε σε καλλιτεχνική σχέση. Δεν υπάρχει έλλειψη σε καλλιτέχνες που θα έβρισκαν γι' αυτό σωστές λύσεις, και τα έξοδα γι' αυτό θα μπορούσαν να καλυφθούν πλούσια απ' αυτά των άσκοπων, αλλά πολυδάπανων αλλέων και Squares.

Έτσι αποδεικνύεται εν συνόλω και πάλι εδώ, ότι η πολεοδομία, αν την αντιληφθεί κανείς σωστά, δεν είναι καμιά μηχανική, απλώς εργασία γραφείου, αλλά στην πραγματικότητα είναι ένα σημαντικό, γεμάτο ψυχική ανάταση καλλιτέχνημα, και μάλιστα ένα έργο μεγάλης, γνήσιας λαϊκής τέχνης, πράγμα που βαρύνει ακόμη περισσότερο στην ζυγαριά, αφού λείπει ακριβώς στην εποχή μας μια λαϊκή συγκέντρωση όλων των εικαστικών τεχνών στην υπηρεσία ενός μεγάλου εθνικού συνολικού καλλιτεχνήματος.

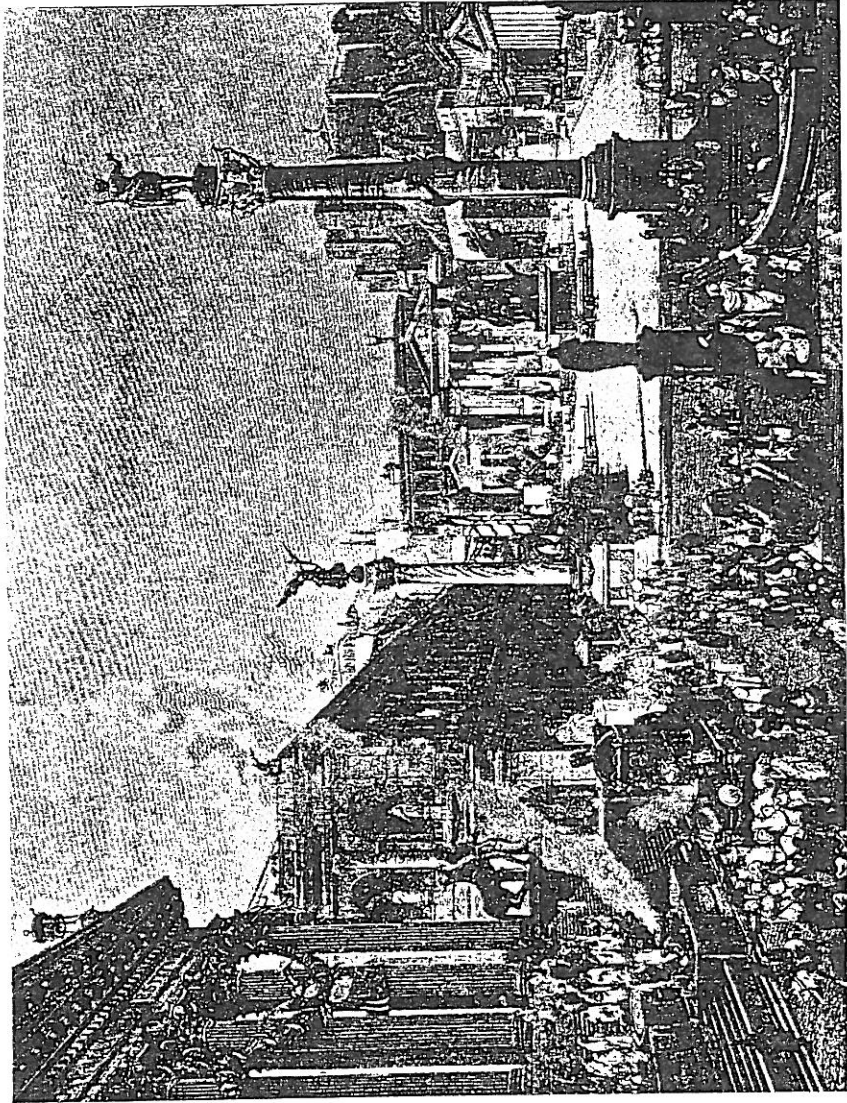
ΕΥΡΕΤΗΡΙΟ ΕΙΚΟΝΩΝ

(Προμετωπίδα: Η πλατεία του Αγ. Πέτρου στη Ρώμη).

Εικ. 1 : Σχέδιο του Forum της Πομπηϊας.	} Σχεδιασμένα από τον αρχιτέ- κτονα Siegfried Sitte με χρήση των νεώτατων επιστημονικών αποτελεσμάτων.
" 2 : Σχέδιο του Forum Romanum.	
" 3 : Σχέδιο του Ιερού της Ολυμπίας.	
" 4 : Σχέδιο της Ακροπόλεως των Αθηνών.	
" 5 : Η Ακρόπολις των Αθηνών.	
" 6 : Η Signoria στην Φλωρεντία.	
" 7 : Η Loggia dei Lanzi στην Φλωρεντία.	
" 8 : Η πλατεία του Δημαρχείου στο Breslau.	
" 15 : Το Πάνθεο της Ρώμης.	
" 22 : Η Via degli Strozzi στην Φλωρεντία.	
" 29 : Η "νέα αγορά" στην Βιέννη.	
" 30 : Το Portico degli Uffici στην Φλωρεντία.	
" 31 : Το Forum Civile της Πομπηϊας.	
" 34 : Η Piazza dei Signori στην Vicenza.	
" 50 : Η Piazzetta στην Βενετία.	
" 55 : Η μητρόπολη του Στρασβούργου.	
" 72 : Το Καπιτώλιο στην Ρώμη.	
" 77 : Το ανάκτορο Schönbrunn στην Βιέννη.	
" 114 : Η Residenzplatz στο Salzburg.	

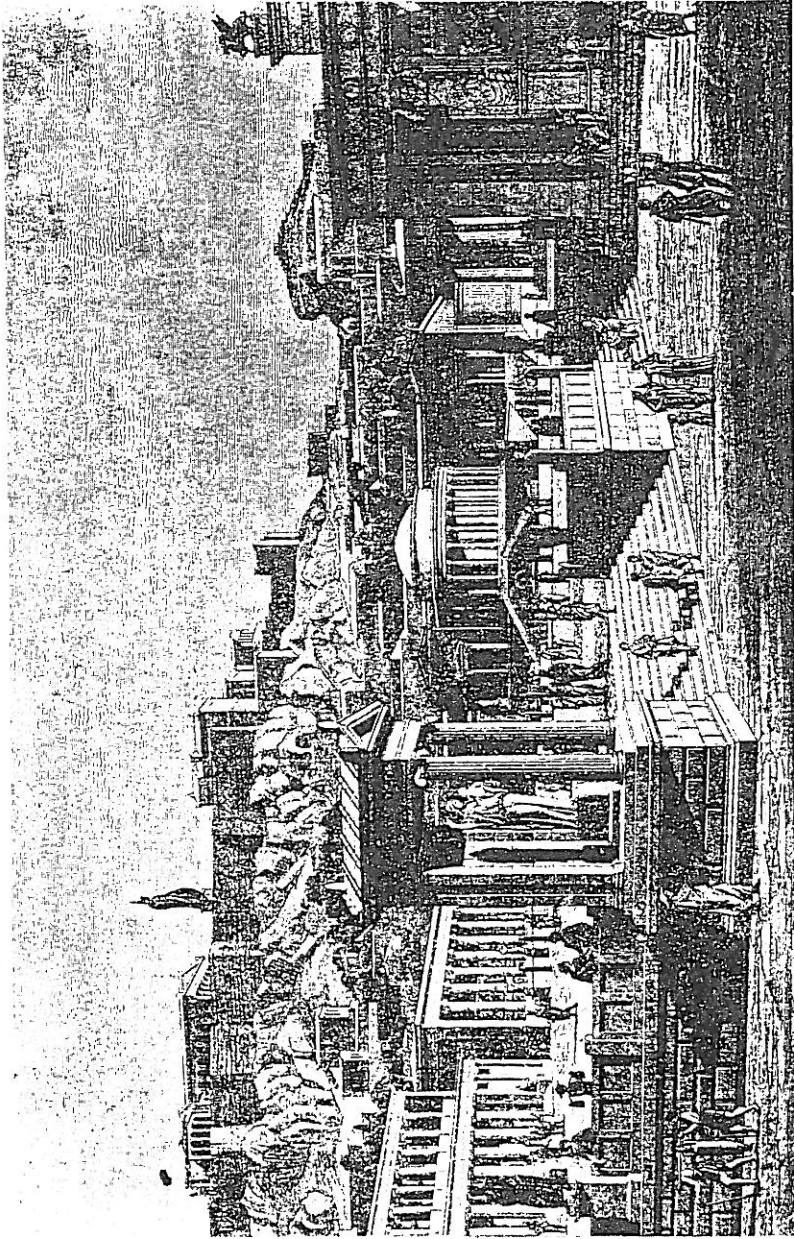
Επιπλέον 95 μικρά και μεγάλα σκίτσα λεπτομερειών από πολεοδομικά σχέδια, σχεδιασμένα στην κλίμακα 100μ., εκτός αν δίνεται μια ξεχωριστή κλίμακα και εξαιρουμένων των εικόνων 90 και 94 (βλ. σχετικά μ' αυτό και παρατήρηση προλόγου).

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ ΕΙΚΟΝΩΝ ΤΗΣ ΠΡΩΤΗΣ
ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ (1989) ΠΟΥ ΔΕΝ
ΠΕΡΙΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΣΤΗΝ ΠΑΡΟΥΣΑ
ΤΕΤΑΡΤΗ ΕΚΔΟΣΗ

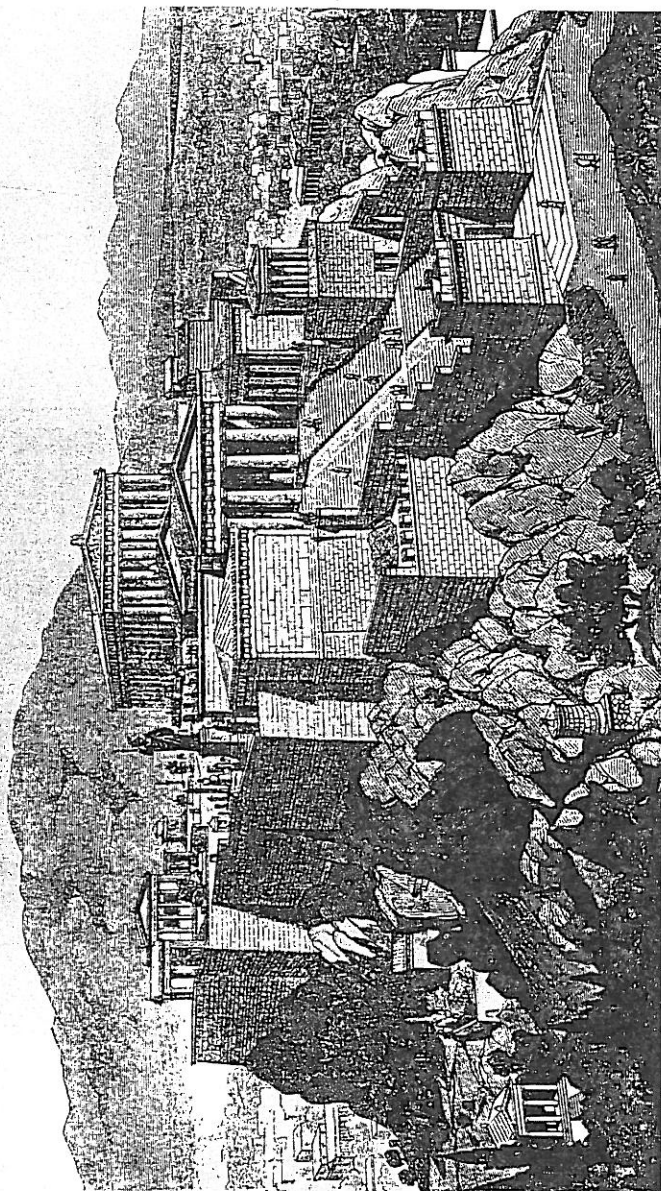

Exc. 2. To Forum Romanum.

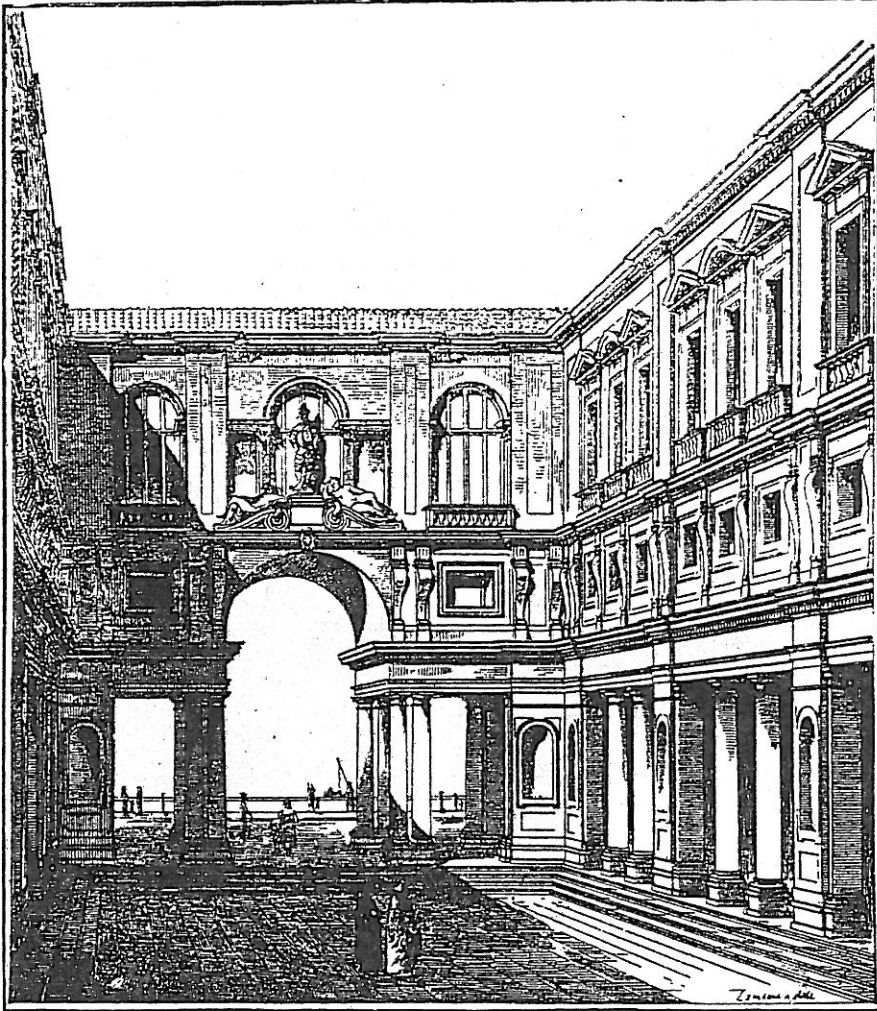

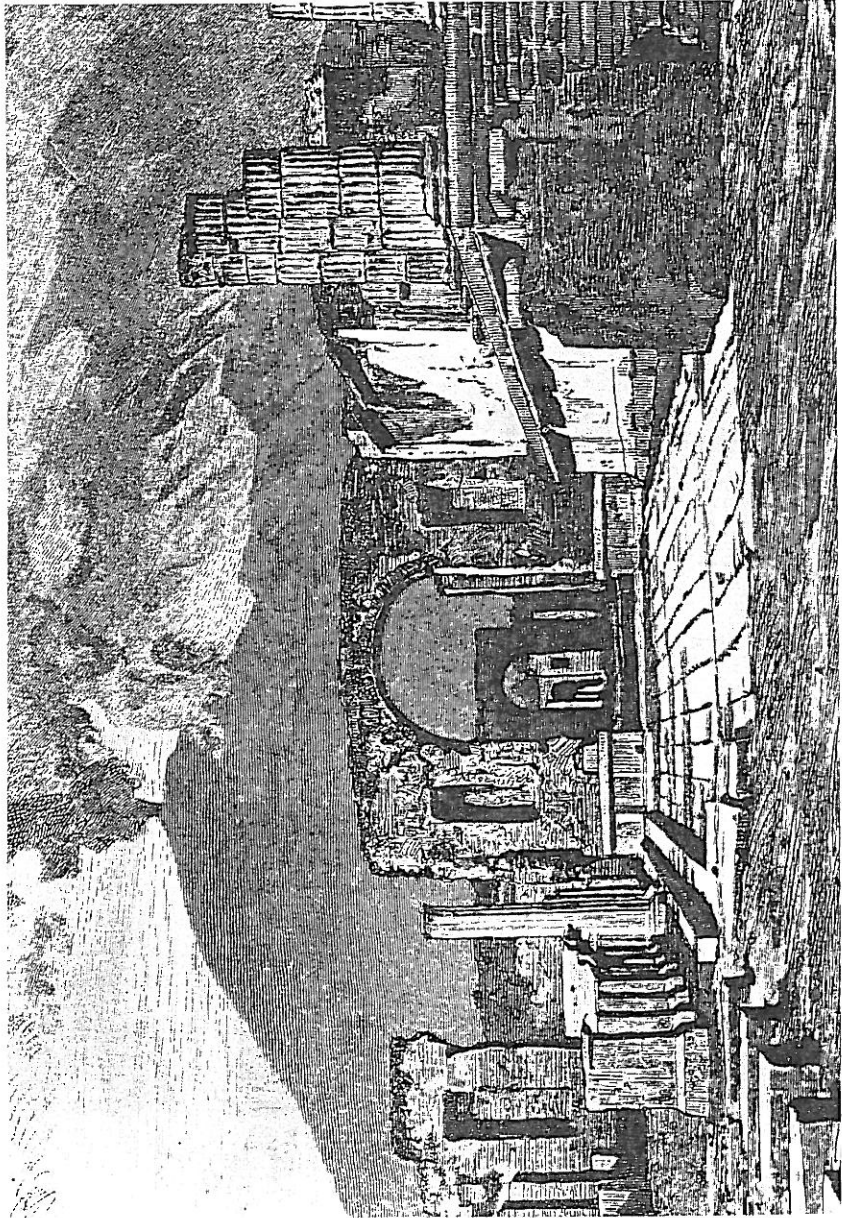
Εικ. 3. Η εμπορική αγορά της Αθήνας.

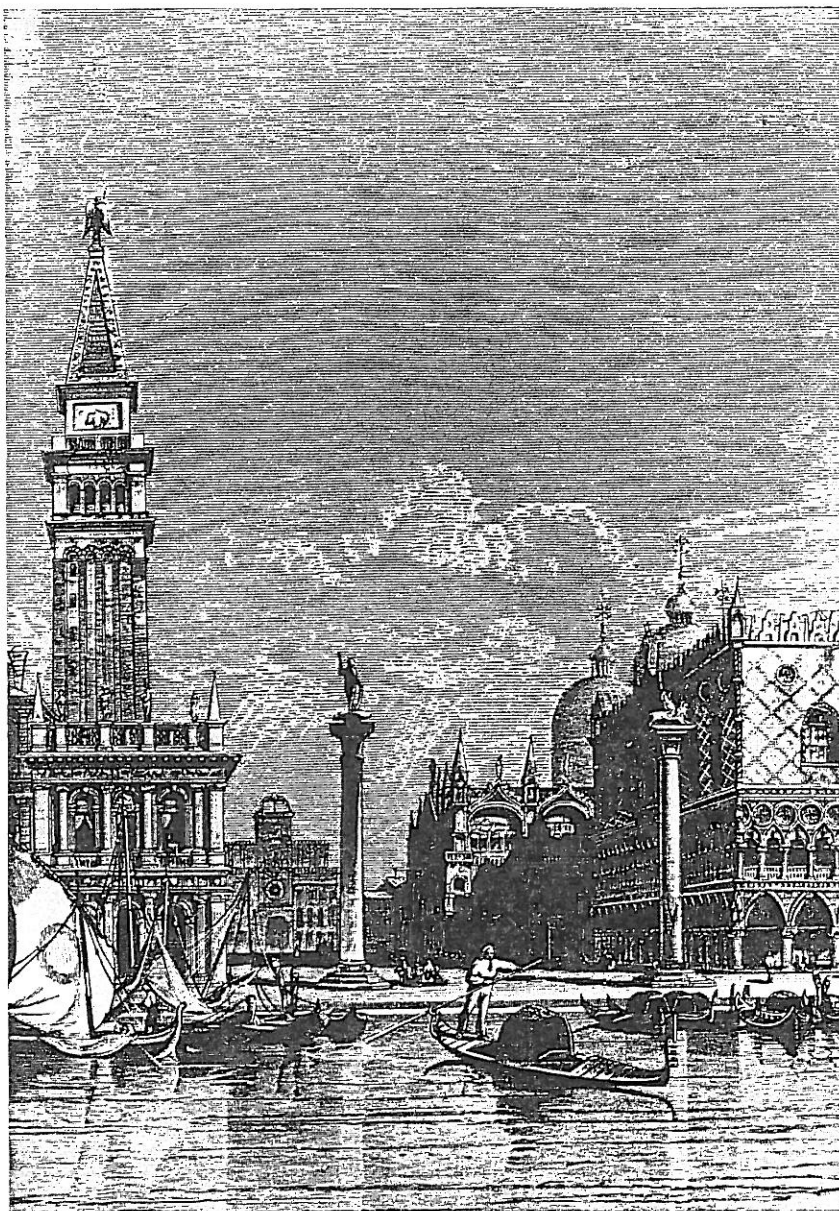
Εικ. 4. Η Ακρόπολη της Αθήνας.

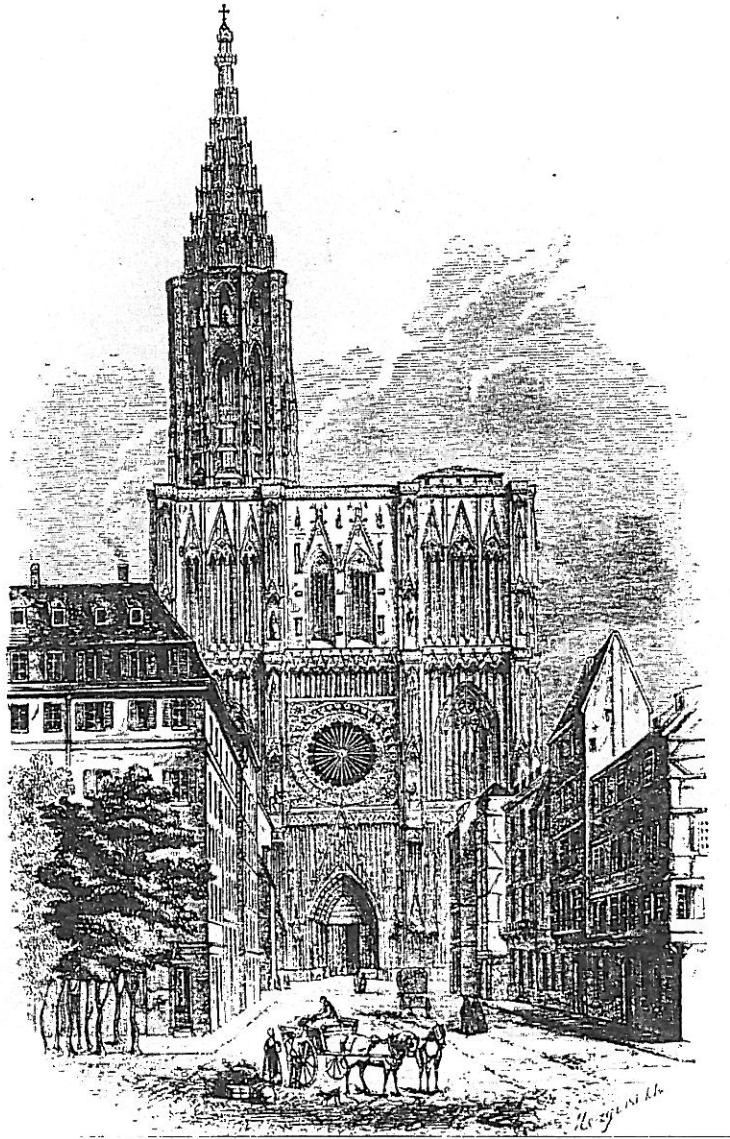
Εικ. 27. ΦΛΩΡΕΝΤΙΑ: Portici degli Uffici.

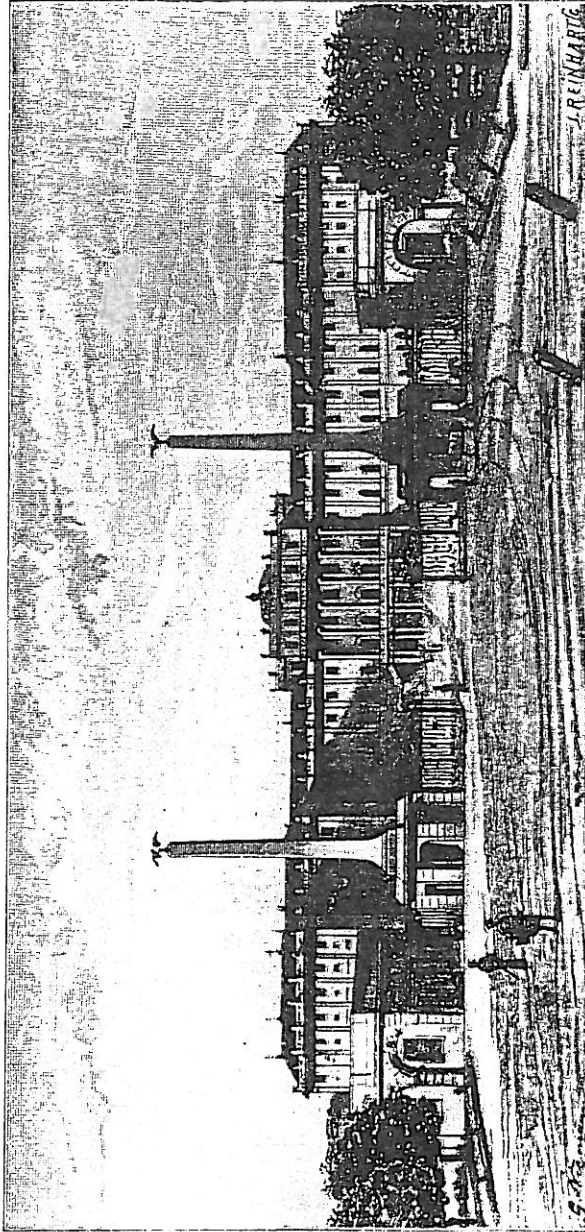
Εκ. 28. Το Forum της Πομπηίας.

Егх. 47. ВЕНЕТИЯ: Н. Пиаццетта.

Εικ. 53. Η Μητρόπολη του Münster.

Εκ. 73. Το ανάκτορο Schönbrunn στην Βιέννη.